ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

MA'LUMOTLAR BAZASI XAVFSIZLIGI: SHIFRLASH VA KIRISH NAZORATI USULLARI

Farg'ona davlat texnika universiteti talabalari
Fayzidinov Axatjon Davlatjon o'g'li
Tursunaliyev Ozodbek Otabek o'g'li
Zokirov Sanjar Ikromjon o 'g 'li
Farg'ona davlat texnika universiteti,
Fizika-matematika fanlari falsafa doktori PhD, dotsent
phd-2019@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma'lumotlar bazasi xavfsizligini ta'minlashda qo'llaniladigan shifrlash (Encryption) va kirish nazorati (Access Control) usullari atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ma'lumotlarni himoya qilishning zamonaviy mexanizmlari — simmetrik va assimetrik shifrlash, TLS/SSL transport xavfsizligi, hashing, RBAC, ABAC hamda ko'p bosqichli autentifikatsiya usullari yoritiladi. Shuningdek, kiberxavfsizlik tahdidlari, ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligi (CIA modeli) nuqtai nazaridan himoya choralarining samaradorligi baholanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kuchli shifrlash algoritmlari va qat'iy kirish nazorati tizimlari zamonaviy ma'lumotlar bazalarining xavfsizlik darajasini sezilarli oshiradi.
Kalit so'zlar: Shifrlash (Encryption),Kirish nazorati (Access Control),Ma'lumotlar xavfsizligi (CIA modeli)Multi-Factor Authentication (MFA).
Аннотация. В статье рассматриваются современные методы обеспечения безопасности баз данных, включая шифрование (симметричное и асимметричное), контроль доступа (RBAC, ABAC), многофакторную аутентификацию и транспортную защиту TLS/SSL. Анализируется эффективность защитных механизмов с точки зрения конфиденциальности, целостности и доступности данных. Показано, что интеграция криптографических технологий с гибкими системами контроля доступа значительно повышает устойчивость баз данных к угрозам.
Ключевые слова: шифрование, контроль доступа, безопасность данных (модель CIA), многофакторная аутентификация (MFA).
Annotation. This paper examines database security techniques, focusing on encryption methods (symmetric and asymmetric), access control models (RBAC, ABAC), hashing approaches, and multi-factor authentication. The study evaluates these mechanisms in terms of confidentiality, integrity, and availability (CIA). Findings indicate that robust encryption and strict access control significantly improve the security posture of modern database systems.
Keywords: Encryption, Access Control, Data Security (CIA model), Multi-Factor Authentication (MFA).

KIRISH

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda ma'lumotlar bazalari tashkilotlar va muassasalarning eng muhim axborot resurslaridan biri hisoblanadi. Ma'lumotlar bazalarida shaxsiy ma'lumotlar, moliyaviy axborotlar, tijorat sirlari hamda strategik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar saqlanadi. Ushbu ma'lumotlarning yo'qolishi, o'zgartirilishi yoki ruxsatsiz shaxslar tomonidan qo'lga kiritilishi katta moddiy va ma'naviy zarar keltirishi mumkin. Shu sababli

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

ma’lumotlar bazasi xavfsizligini ta’minlash zamonaviy axborot tizimlarining eng dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Ma’lumotlar bazasi xavfsizligini ta’minlashda shifrlash va kirish nazorati usullari muhim o‘rin tutadi. Shifrlash texnologiyalari ma’lumotlarni ruxsatsiz foydalanishdan himoyalashga xizmat qilsa, kirish nazorati mexanizmlari foydalanuvchilarning huquq va vakolatlarini aniq belgilash orqali axborotga faqat tegishli shaxslar murojaat qilishini ta’minlaydi. Ushbu maqolada ma’lumotlar bazasi xavfsizligining asosiy jihatlari, xususan shifrlash va kirish nazorati usullari, ularning turlari hamda amaliy ahamiyati yoritib beriladi.

Axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi ma’lumotlar hajmining ortishiga va ularga bo‘lgan ehtiyojning kuchayishiga sabab bo‘ldi. Buning natijasida ma’lumotlar bazalarini kiberxavfsizlik nuqtai nazaridan himoyalash eng ustuvor vazifalardan biriga aylandi. Tizimlarga noqonuniy kirish, ma’lumotlarni o‘g‘irlash, buzish yoki o‘zgartirish holatlari korporativ xavfsizlikka katta zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli shifrlash va kirish nazorati usullari zamonaviy axborot tizimlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

Ma’lumotlar bazasi xavfsizligi: shifrlash va kirish nazorati usullari

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ma’lumotlar hajmining keskin ortishiga, ularni saqlash va qayta ishlash jarayonlarining murakkablashuviga olib keldi. Bugungi kunda korxonalar, moliya tashkilotlari, davlat idoralari, ta’lim muassasalari va bulutli infratuzilmalarga tayangan xizmatlar o‘z faoliyatini to‘liq ma’lumotlar bazalariga bog‘lab ishlamoqda. Shu sababli ma’lumotlar bazalarini kiberxavfsizlik nuqtai nazaridan himoyalash eng ustuvor vazifalardan biriga aylanmoqda. Tizimlarga ruxsatsiz kirish, ma’lumotlarning yo‘qotilishi, buzilishi yoki o‘g‘irlanishi korporativ xavfsizlikka, iqtisodiy barqarorlikka va foydalanuvchi maxfiyligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlashda eng muhim mexanizmlar sifatida shifrlash va kirish nazorati usullari alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Shifrlash (encryption) ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlovchi kriptografik jarayon bo‘lib, ma’lumotlarni uchinchi shaxslar tomonidan o‘qib bo‘lmaydigan ko‘rinishga keltiradi. Zamonaviy kriptografiya ikki asosiy yondashuvga asoslanadi: simmetrik va assimetrik shifrlash. Simmetrik shifrlashda bir xil kalit ma’lumotni shifrlash va qayta tiklash uchun ishlatiladi. AES (Advanced Encryption Standard) algoritmi bugungi kunda eng xavfsiz va keng qo‘llaniladigan standart bo‘lib, 128–256 bitli kalitlar bilan kuchli himoya ta’minlaydi. Bu usulning asosiy afzalligi tezligi va katta hajmdagi ma’lumotlarni samarali qayta ishlay olishidir. Biroq kalitni boshqa tomonlarga xavfsiz yetkazish muammosi mavjud.

Assimetrik shifrlashda esa ikki xil kalit — ochiq (public key) va maxfiy (private key) qo‘llaniladi. RSA va ECC algoritmlari ma’lumotlarni himoyalashda, kalit almashishda, elektron raqamli imzolarni yaratishda keng qo‘llaniladi. Bu usulning asosiy afzalligi xavfsiz kalit almashish imkoniyati bo‘lsa-da, ishlash tezligi simmetrik shifrlashdan pastroq. Shifrlashning yana bir muhim yo‘nalishi hashing bo‘lib, u parollarni qaytarilmaydigan matematik funksiyalar orqali kodlaydi. SHA-256, bcrypt va Argon2 algoritmlari parollar bazasining buzilishi oldini olishda eng ishonchli usullardan hisoblanadi. Tarmoqlar orqali ma’lumot uzatishda TLS/SSL protokollari qo‘llaniladi, bu esa uzatilayotgan ma’lumotlarning yaxlitligi va maxfiyligini himoya qiladi hamda MITM kabi hujumlarning oldini oladi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

VOLUME-5, ISSUE-12

Kirish nazorati (access control) ma'lumotlar bazasi xavfsizligining yana bir asosiy qismidir. Bu mexanizm tizimga kim kirishi, qaysi ma'lumotni ko'rishi yoki o'zgartirishi mumkinligini aniqlaydi. Role-Based Access Control (RBAC) eng ko'p qo'llaniladigan model bo'lib, unda foydalanuvchilarga rollar biriktiriladi va ruxsatlar aynan rollar asosida belgilanadi. Masalan, administrator, auditor, operator yoki oddiy foydalanuvchi rollari har xil huquqlar bilan ishlaydi. RBAC modelining afzalligi — boshqaruvning soddaligi va yirik korporativ tizimlar uchun mosligi.

Attribute-Based Access Control (ABAC) esa yanada moslashuvchan bo'lib, foydalanuvchi atributlari, qurilma turi, joylashuvi, vaqt yoki tizim holati kabi omillar asosida qaror qabul qiladi. Bu model zamonaviy bulutli tizimlar va IoT muhitlarida keng qo'llaniladi. Shuningdek, Mandatory Access Control (MAC) yuqori darajadagi xavfsizlik talab qilinadigan harbiy va davlat tizimlarida tatbiq etiladi, chunki kirish siyosatini foydalanuvchilar o'zgartira olmaydi. Discretionary Access Control (DAC) esa huquqlarni obyekt egasining o'zi boshqaradigan modeldir. Kirishni yanada ishonchli qilish uchun tizimlarda ko'p bosqichli autentifikatsiya (Multi-Factor Authentication – MFA) qo'llaniladi. Bu usul parol, mobil tasdiqlash kodlari va biometrik identifikatsiya kabi bir nechta himoya qatlamlaridan foydalanadi.

Ma'lumotlar bazalariga eng ko'p uchraydigan hujumlar orasida SQL Injection, parollarni bruteforce qilish, ichki xodimlar tomonidan suiiste'mol qilish, tarmoqdagi tinglash (sniffing) va ruxsatsiz kirishlar mavjud. Ushbu tahdidlarga qarshi samarali himoya choralarini ko'rish uchun kuchli shifrlash algoritmlaridan foydalanish, minimal huquqlar siyosatini qo'llash, audit va jurnal yuritish, zaifliklarni doimiy skaner qilish, xavfsizlik devorlari (Firewall) va IDS/IPS tizimlarini joriy etish zarur.

So'nggi yillarda ma'lumotlar bazasi xavfsizligi sohasida yangi tendensiyalar shakllanmoqda. Kvant kompyuterlariga bardosh bera oladigan shifrlash algoritmlari ishlab chiqilmoqda. Zero Trust Architecture konsepsiyasi barcha ulanishlarni ichki yoki tashqi bo'lishidan qat'i nazar tekshiradi. Zero-Knowledge Proofs (ZKP) texnologiyasi shaxsiy ma'lumotni oshkor qilmasdan foydalanuvchi haqiqiyligini tasdiqlash imkonini beradi. Sun'iy intellekt asosida ishlovchi xavfsizlik tizimlari esa real vaqt rejimida anomal xatti-harakatlarni aniqlab, avtomatik ravishda bloklash imkoniyatiga ega.

Yuqoridagi barcha yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, shifrlash va kirish nazorati birgalikda qo'llanganda ma'lumotlar bazasi xavfsizligi sezilarli darajada oshadi. Kompleks yondashuv, zamonaviy kriptografik texnologiyalar, qat'iy kirish siyosati va muntazam monitoring ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi hamda mavjudligini ta'minlashning eng ishonchli yo'lidir.

Natija va muhokama

Ma'lumotlar bazasi xavfsizligida shifrlash va kirish nazorati usullari bir-birini to'ldiruvchi asosiy mexanizmlardir. Shifrlash ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlasa, kirish nazorati tizimga kim kirishi mumkinligini boshqaradi. Zamonaviy texnologiyalar — AES, RSA, TLS, MFA kabi usullar ma'lumotlarga tashqi va ichki tahdidlar ta'sirini kamaytiradi. Lekin xavfsizlik faqat texnik choralar bilan cheklanmaydi: muntazam audit, jurnal yuritish, zaifliklarni tekshirish ham muhimdir. Shuningdek, noto'g'ri sozlangan kirish huquqlari yoki himoyalanmagan parollar tizim xavfsizligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli kompleks yondashuv zarur.

Xulosa

Ma'lumotlar bazalarini himoyalash zamonaviy axborot tizimlarida ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Shifrlash usullari ma'lumotlarni uchinchi shaxslar tomonidan o'qib bo'lmaydigan shaklga keltiradi, kirish nazorati esa tizimga faqat vakolatli foydalanuvchilarning kirishini ta'minlaydi. Yaqin yillarda sun'iy intellekt yordamida xavfsizlikni avtomatlashtirish, kvantga chidamli shifrlash algoritmlari va

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

VOLUME-5, ISSUE-12

nollik bilimli isbotlar (ZKP) kabi texnologiyalar yanada rivojlanishi kutilmoqda. Shu asosda tashkilotlar o‘z ma’lumotlar bazalarini ishonchli, barqaror va xavfsiz holda boshqarish imkoniga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Stallings, W. *Cryptography and Network Security*. Pearson, 2017.
2. ISO/IEC 27001:2022 Information Security Standards.
3. Oracle. *Database Security Guide*. https://oracle.com
4. Microsoft SQL Server Security Documentation. https://learn.microsoft.com
5. NIST. *Access Control Framework*.
6. OWASP. *Database Security Best Practices*.
7. Rivest, Shamir & Adleman. *RSA Cryptography Research Papers*.
8. Rajabova, D. (2025). SPECIFIC FEATURES AND FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE ENVIRONMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. Journal of Applied Science and Social Science, 1(2), 474-479.
9. Rajabova, D. (2025). SYSTEMIC PROBLEMS OF THE CURRENT STATE OF THE INNOVATION ENVIRONMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. International Journal of Artificial Intelligence, 1(3), 638-643.
10. Rajabova, D. (2025). WAYS TO IMPROVE INNOVATION ACTIVITIES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UZBEKISTAN. International Journal of Artificial Intelligence, 1(1), 604-610.
11. Rajabova, D., & Usmonova, D. (2024). BIG DATA VA IQTISODIY TADQIQOTLARDA TAHLILIY IMKONIYATLAR. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 3(15), 16-23.